

P. Bockstaele

EEN ONBEKENDE ARITHMETICA VAN ANTHONI SMYTERS

Anthoni Smyters, omstreeks 1545 geboren, was vanaf 1566 werkzaam als schoolmeester in zijn geboortestad Antwerpen. Hij onderwees er de jeugd in lezen en rekenen, gaf er les in boekhouden en schonk tussendoor een deel van zijn tijd aan de dichtkunst¹ Lijk zovelen voor hem, verliet hij omstreeks 1590 met zijn familie de Zuidelijke Nederlanden om de "verdervighe inlantsche oorloghe" te ontvluchten en "om met gheruster conscientie in vrydom der Religie te moghen leven". Hij vestigde zich in Amsterdam waar hem, waarschijnlijk in 1593, admisie werd verleend "openbaerlijck te mogen doceren ende Schole op te rechten". Hij onderwees er "de leughet in goede zeden, in de Fransoysche Tale, de Schrijf-konst, Reken-konst, 't Boeck-houden, ende sonst meer andere goede konsten de Ionckheyt noodich"².

Naast enkele letterkundige werkjes en een *Schryf Kunst Boeck* publiceerde Smyters een aantal rekenboekjes die heden ten dage alle grote zeldzaamheden zijn geworden. We geven hieronder een overzicht van wat er tot nu toe over bekend is.

Uit een mededeling van Smyters zelf in het "Aen den Leser" van zijn hierna te vermelden *Arithmetica* van 1609, vernemen wij dat hij in 1580, allicht te Antwerpen, een rekenboekje publiceerde met als titel *Les fondemens d'Arithmetique*. Dit werkje is tot op heden niet teruggevonden. In 1583 liet hij bij Nicolaas Soolmans te Antwerpen een *Livret de Comptes Tresutile pour la Jeunesse, desirouse d'apprendre à faire tous comptes par les Gectz* drukken, een eenvoudig werkje over penningrekenen en boekhouden. Een exemplaar bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

Een herdruk van *Les fondemens* van 1580 verscheen in 1589 bij de Antwerpse drukker Jan van Waesberghe. Voor de eerste wereldoorlog bezat de Leuvense Universiteitsbibliotheek een exemplaar; het ging bij de brand van augustus 1914 verloren. H. Bosmans, die het boekje nog in handen heeft gehad, geeft de titel als volgt³: *Les fondemens d'Arithmetique c'est à scavoir les Espèces, La reduction des Monnoyes, La règle de Troix, avec la Practique; tant en nombre entier que*

1. Over Smyters, zie: A.J.E.M. Smeur, *De zestiende-eeuwse Nederlandse rekenboeken* ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1960), p. 45-47; H.L.V. De Groote, "Smyters, Anthoni", in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 1 (Brussel, 1964), kol. 920-926.

2. A. Smyters in de opdracht van zijn *Arithmetica*, *Dat is: De Rekenkonste* aan de "Heeren Burghermeesteren ende Raden der Stede Amstelredam".

3. H. Braid (pseudoniem van H. Bosmans), "Que sait-on d'Antoine Smyters?", *Intermédiaire des Mathématiciens* 22 (1915), p. 28.

L'ARITHME- TIQUE D'ANTHOINE

SMYTERS, ANVERSIEN.

*Laquelle contient les computations de plusieurs
Questions, nécessaires à tous Marchands, Tra-
fiqueurs & Amateurs de ceste Science. De-
partie en quatre parties.*

Sap. 11. 21.

*Dien a disposé toutes choses à la mesure, au nombre &
au poids.*

MORTALITA-

1642 Lambert

A ROTTERDAM,

Chez Jean VVaesbergue, au Marché,
à l'enseigne de la Fume, 1600.

rompu Par Antoine Smyters. Reveu et corrigé par l'auteur mesme. A Anvers, chez Iean Waesberghe, en la rue ditte Camerstrate, à l'Escu de Flandres, 1589. Ongetwijfeld is dit het laatste werkje dat Smyters in Antwerpen heeft laten drukken. Kort na het verschijnen ervan moet hij naar het Noorden zijn uitgeweken.

Doorloopt men verder Smyters' bibliografie, dan ontmoet met eerst twintig jaar later weer een rekenboek: *Arithmetica, Dat is: De Rekenkonste, beschreven door Anthoni Smyters: waer inne gheleert worden, allerlye rekeningen den koophandel noodich, ghedeelt in vier deelen. . . Gecorrigeert ende verbeterd, door den Autheur selve. Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe, aen de Merct, inde Fame. Anno 1609.* Alhoewel in de titel vier delen worden aangekondigd, schijnen er slechts twee te zijn verschenen: het eerste, hierboven aangegeven, "Inhoudende de fondementen te weten: De Spetie, De Reductie van ghelde, De Reghel van dryen, Ende de Pracktijkke: soo wel in gheheele als ghebroke ghetalen", en het tweede in 1610 onder de titel: *Arithmetica, Dat is: Rekenkonste, . . . waer inne gheleert worden alderley Rekeninghe den koopman noodich, ende die men door den Reghel van dryen kan solveren. Het tweede deel.* Van dit werk bezit de Leidse Universiteitsbibliotheek een exemplaar. Een herdruk van deze twee delen, "Ghecorrigeert ende verbeterd door den Autheur selve, na de derde editie", verscheen in 1620, eveneens bij Jan van Waesberghe te Rotterdam (Stadsbibliotheek Antwerpen).

Ook een uitgave uit 1634 bij Isaak van Waesberghe te Rotterdam schijnt te bestaan⁴, insgelijks uit twee delen bestaande en verbeterd naar de vierde editie. Tenslotte is nog een uitgave bekend uit 1663 te Amsterdam bij Jacob van Leest (Universiteitsbibliotheek Gent), "Gecorrigeert ende verbeterd door den Autheur selve na den seste editie". Smyters was toen reeds lang overleden.

Uit dit overzicht kan men afleiden dat een aantal arithmetica's van Smyters tot nu toe niet werden teruggevonden. Hieronder moet een Frans werkje zijn, verschenen na zijn vertrek uit Antwerpen, maar voor 1609. Dit blijkt uit een mededeling van Smyters zelf in de opdracht van zijn *Arithmetica* van 1609 aan de "Heeren Burghermeesteren ende Raden der Stede Amstelredam". Na hen te hebben bedankt omdat ze hem als medeburger accepteerden en hem de toelating gaven school te houden, gaat hij als volgt verder: "Tot welcken eynde ick over eenighe jaren een Fransoys Cijfer-boeck in den Druck hebbe laten wtgaen, aen v.E. ghededicert: van vele Kooplieden, Borgheren ende Lief-hebberen deser konste . . . ben ghebeden, tot oorboor van hunlieden ende hunne Ionckheyt, dien oock in Duytscher Sprake te laten drucken, om van hunlieden in beyde de Spraken gebruyct te mogen worden". De *Arithmetica* van 1609 is dus een Nederlandse versie van een Franse arithmetica gepubliceerd nadat Smyters zich in

4. A.M. Ledeboer, *Het geslacht Van Waesberghe* ('s-Gravenhage - Utrecht, 1869²), p. 99. Zie ook: J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630* (Nieuwkoop: B. de Graaf, 1974).

Amsterdam had gevestigd. Het is van dit tot nu toe onbekend gebleven werkje dat mij onlangs een exemplaar in handen viel in een Brussels antiquariaat. Het kon worden aangeworven voor de Leuvense Universiteitsbibliotheek, waar het ondertussen in de verzameling is opgenomen. Het boekje, een klein octavo, draagt als titel: *L'Arithmetique d'Anthoine Smyters, Anversien. Laquelle contient les computations de plusieurs Questions, necessaires à tous Marchands, Trafiqueurs et Amateurs de ceste Science. Departie en quatre parties.* Het verscheen in 1600, niet in Amsterdam, zoals men zou verwachten, maar in Rotterdam bij de Van Waesberghes, die reeds in Antwerpen voor Smyters hadden gewerkt, maar ondertussen ook naar het Noorden waren uitgeweken. Van de vier deeltjes aangekondigd in de titel bevat het aangekochte bandje er slechts twee, respectievelijk van 72 en 56 ongenummerde bladen. Beide titelpagina's worden hierbij afgebeeld. Vermoedelijk is nooit een derde noch vierde deeltje verschenen.

Het voorwerk van het eerste deel begint met een opdracht "Aux sages, vertueux et tres-discrets Seigneurs, Messieurs les Bourgmaitres, Eschevins et le Conseil de la celebre ville d'Amsterdam", gedateerd "De nostre estude, ce I. Iuillet 1600" (f. A2-3). Hierop volgt het "Au Lecteur" (f. A4-6), waaruit we vernemen dat Smyters sinds 36 jaar de kinderen onderwijst en dat hij in 1580, ten dienste van zijn leerlingen, de reeds hoger vernoemde *Fondemens d'Arithmetique* uitgaaf. Op blad A7 wordt in een drietal sonnetten de lof gezongen van Smyters' poëzie en van zijn arithmetica. Het eerste dichtstukje is van de hand van de Antwerpse school- en rekenmeester Jan Coutereels⁵; het tweede is ondertekend Anth. M.; het derde sonnet werd gedicht door Jan van de Velde, schoolmeester eerst te Rotterdam, later in Haarlem.

Op blad A8r begint de eigenlijke arithmetica onder de titel: *La premiere partie de l'Arithmetique, contenant les Espèces, la reduction des monnoyes, la regle de trois avec la pratique, tant en nombre entier que rompu.* Deze inhoudsopgave komt woordelijk overeen met de titel van Smyters' *Fondemens* van 1589, wat laat vermoeden dat het eerste deel van de *Arithmetique* een heruitgave of bewerking is van de *Fondemens* van 1580. Dit wordt bevestigd door Smyters zelf in het "Au Lecteur" waar hij over zijn werkje van 1580 het volgende schrijft: "Lequel, pour autant qu'il a esté bien receu et instamment encores requis de beaucoup de personnes, ce m'a augmenté le desir (apres avoir achevé de le revoir) pour le tirer à une perfection plus grande: Et reprenant les erres d'iceluy, des son commencement et sa premiere origine, y adiouter encores ce qui m'a semblé bon d'y appartenir . . . Le tout déclaré assez compendieusement en ce livre, divisé en quatre parties. Dont en la premiere est mis (comme dit est) le fondement ia plusieurs fois imprimé, reveu, corrigé et augmenté de plusieurs problemes et exemples." (A4v-5r).

5. J.G.C.A. Briels, "Coutereels, Jan", in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 6 (Brussel, 1974), kol. 147-150.

SECONDE PARTIE
DE
L'ARITHMETIQUE,

d'Anthoine Smyters, contenant les Re-
gles qui se foudent par le moyen des
Especces & de la Regle
de Trois.

A ROTTERDAM,
Chez Iean VVaesbergue, au Mar-
ché, à l'enseigne de la Fanc. 1600.

De "Seconde Partie" van Smyters' *Arithmetique* bevat allerlei oefeningen op de regel van drieën en een reeks praktische toepassingen: de la tare, comptes de change, interest, comptes de temps, regle de compagnie, regle de gaing et perte, regle du merite, d'usure ou d'interest, comptes pour trafiquer en divers Païs, des troques. Het boekje sluit met een lijst van corrigenda, voorafgegaan door een sonnet, ditmaal gedicht door Smyters' schoonzoon Jacques Heyns⁶, zoon van de geleerde Antwerpse schoolmeester Peter Heyns, vriend van Ortelius.

Op de wiskundige inhoud van Smyters' werkje gaan we hier niet verder in. Het is een van de vele praktische koopmansrekenboeken verschenen in de loop van de zestiende eeuw. Dat het enig succes heeft gekend, ten minste in zijn Nederlandse versie, blijkt uit het aantal uitgaven ervan.

Wel geven we hieronder als toegift de tekst van de Opdracht van Smyters' *Arithmetique* aan de Heren Burgemeesteren en Raden van de Stad Amsterdam. Dit stukje, zeker niet in onberispelijk Frans geschreven, bevat enkele biografische bijzonderheden, maar is vooral als tijdsdocument interessant. Het laat vermoeden welk groot verlies de uittocht van duizenden Vlamingen, Brabanders en Walen in de loop van de zestiende eeuw voor de Zuidelijke Nederlanden is geweest, maar wijst er daarnaast op hoe dit alles de opbloei van handel en wetenschap in het Noorden heeft gestimuleerd en bevorderd.

Aux

SAGES, VERTUEUX ET TRES-DISCRETS

Seigneurs, Messieurs les Bourgmaitres,
Eschevins & le Conseil de la celebre
ville d'Amsterdam.

Mes seigneurs, comme le temps amene changement, & que la ruine d'un Royaume, d'un Païs ou d'une Ville est souvent cause de la prosperité de l'autre, qui au paravant n'estoit que bien petite: Ainsi aussi, le degast d'aucunes villes marchandes du Païs bas, a causé une dissipation de beaucoup de Sciences, Arts & bonnes Pratiques, dont plusieurs peuples, nations & villes, en sont participantes. Par mesme moyen la malice du tems, & la longue ruineuse guerre, ont fait que beaucoup de gens de bien (abandonnants & guittans leur Patrie) se son espards çà et là, quasi par tous les endroicts du monde, pour chercher & prendre habitation plus paisible; & vivre en repos & liberté de leur bonne conscience. Parquoy mes honnorables Seigneurs, la faveur & reverence, que vous portez à la negotiation & trafique de marchandise, mesmes à tout ce qui peut apporter bien & avancement au public, font que beaucoup de bons Marchands manouvriers & gens de pratique, (las & fachez des travaux de ladite guerre) ont choisi leur residence & se sont abloquiez icy en ceste vostre fleurissante ville d'Amsterdam.

6. J.G.C.A. Briels, "Heyns, Jacques", in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 6 (Brussel, 1974), kol. 469-470.

Et parce qu'il plaist à Dieu, que le sort me soit escheu d'enseigner les enfans, & que des le commencement de mon adolescence je m'ay tousiours delecté & exercé aux bonnes sciences, & principalement en l'Arithmetique: il semble que mon devoir m'ait appelé & commandé, de delaisser ma Patrie (la ville d'Anvers) & me rendre ici, pour excercer ma vacation sous vostre venerable protection: c'est à sçavoir d'y enseigner la jeunesse en bonnes moeurs, la langue Françoisse, l'Art d'escrire, à Chiffrer, tenir livre de raison & plusieurs autres sciences convenables à l'âge pueril. A quoy m'asseure d'une part, l'honneur & le respect que je vous porte & dois porter: & d'autre, que depuis sept ans en ça j'ay cest'honneur, d'estre admis & receu pour y pouvoir dresser mon Escole & publicquement enseigner. Voyla pourquoy mes H.S. je me suis enhardy, d'empoigner ceste nouvelle occasion, & vous presenter, pour essay de la bonne volonté, que j'ay de m'acquitter de mon devoir en ma charge, (sous l'obeïssance de vostre Sagesse & modestie) ce livre d'Arithmetique, auquel specialement j'ay déclaré, les fondements avec les regles les plus necessaires à tous Trafiqueurs & bons Marchands, comme aussi une succinte introduction à l'Algebre, pour calculer plusieurs questions subtiles & recreatives. Or n'ayant peu choisir meilleurs Patrons, pour ma protection, & qu'autre ne pourra plus favoriser ce mien petit labeur, je l'ay voulu dedier à vous mes tres-honnorables Seigneurs, sous fiance & espoir, que s'il a besoing de recommandation envers quelqu'un, il ne la sçaurait emprunter de main plus favorable que de la vostre, qui porte avec soy, la grace de secourir, assister & defendre, ceux qui s'estudient à mettre en lumiere, chose qui soit au profit & à l'avancement de la jeunesse. Et s'il doit craindre l'envie de ceux qui peu souvent mettent leurs veilles au jour, vostre respect leur bridera l'abbay; & jettera la honte au visage de ceux, qui voudront chercher leur gloire dans le blasma d'autrui. Priant cependant que le bon desseing soit prins en bonne part, que de bon coeur je vous offre. Requerant nostre Seigneur qu'il vous accroisse les contentemens en tout bonheur & felicité, & qu'il vous donne

Mes H. Seigneurs en tres-parfaicte santé tres-longue & tres-heureuse vie: De nostre estude, ce I. Iuillet 1600.

Vostre tres-humble, tres-obeïssant & obligé serviteur.

Anthoine Smyters.